

Кунлардан бир куни кечкурун чарчаб-хориб, рухим чўкиб уйга кайтаётган эдим, профессор (шундай дейишади, бироқ кандай профессорлиги номаълум) Сясси олдимдан чикиб колди. Бу одамни мен кўпдан буён биламан. Турли жойларда тез-тез ва кутилмаганда кўриниш бериб колади. Ўзи уктиришича, биз гимназияда бирга ўқиган эмишмиз. Бироқ, тўгрисини айтсам, буни мен эслаёлмайман.

Ким ўзи у? Нима иш килади? Хеч қачон бунинг тагига ета олмаганман. Унинг озгин-котма, ёвкур юзи билан мийигидаги истехзоли табассуми... Бироқ энг ўзига хос жихати шундаки, у ҳар кандай одамда “Мен бу кишини қаердадир кўрганман” деган янглиш тасаввур уйғотади. Баъзилар уни афсунгар деб катъий ишонишади.

– Қалай? – сўради у мендан таомилдаги салом-алиқдан сўнг. – Халиям ёзаяпсанми?
– Бошқа нимаям кила олардим, – дафъатан ночор-нотавон холимни хис қилиб елка қисдим.

– Нима, жонингга тегмадимми? – хужумни кучайтирди у. Кўча чирогининг хира ёругида юзидаги масхараомуз кулги кўриниб турар эди. – Билмайман, мен баъзан ўйлаб коламанки, гўё сиз ёзувчилар кундан кунга хеч қимга керак бўлмай қоляпсизлар. Нафакат ёзувчилар, балки рассомлар, хайкалтарошлар, бастакорлар ҳам. Курук оворагарчиликка, шунчаки ўйинга ўхшайди. Нима демокчи бўлаётганимни тушунаяпсанми?
– Тушунаяпман.

– Ёзувчилар, рассомлар ва шу қабилар, ҳаммаларингиз эътибор қозонишни истаб тутуриқсизроқ ва чалқашроқ янгиликни қашф қилишга жон-жаҳдингиз билан уринасизлар. Мухлисларингиз ўзи кўп эмас, борларининг ҳам кўнгиллари сизга нисбатан тобора совиб кетяпти. Одамлар айтмоқчи бўлаётган гапларингизни қарийб мутлақо эшитмай қўйяпти. Кунлардан бир куни, очигини айтганим учун кечирасан, сизлар ўзларингизни саҳронинг қок ўртасида кўрасизлар.

– Бўлиши мумкин, – дедим мен итоатқорлик билан.

Бироқ Сясси, афтидан, мени қийнамоқчига ўхшарди.

– Менга яна шуни айт-чи, масалан, сен бирон меҳмонхонага қирганингда оти-зотинг билан қасби-қорингни сўрашди дейлик. Ўшанда сен “ёзувчиман” деб жавоб қайтарганингда, бу сенга алланечук бемаънидек туюлмайдими?

– Эҳтимол, – дедим мен. – Франтсияда ундай эмасдир, лекин бизда айнан шунақа.

– Ёзувчи, ёзувчи! – ошқора қалақа қилди у. – Нима, сен хали ўзингни жиддий қабул қилишларини истайсанми? Бизнинг дунёмизда ёзувчи деганлари қимга нима учун керак?... Мугомбирлик қилмай яна бир гапни очик айт-чи... Сен қитоб дўқонига қириб, расталарга қараганингда...

– Деворлар бўйлаб то шипга қадар тизилишиб турган турли-туман қитоблар, кейинги ойларнинг ўзидаёқ ёруглик кўрган минглаб-минглаб қитоблар... шуларга ишора қилаётган бўлсанг керак, а?... Қараб туриб, буларга қўшимча мен ҳам яна бир қитоб ёзаяпманми деб ўйлайман-да, қўлим ишга бормай колади. Бир неча қақиримга чўзилиб кетган, тоғ-тоғ бўлиб уюлиб ётган сархил мевалару сабзавотларга бой улқан бозорда сўлиган сабзини сотиш умидида турган болақайга ўхшатаман ўзимни... Дилингдагини топдимми?

– Худди шундай! – Сясси масхараомуз тиржайди.

– Хайриятки, – эътироз билдиришга журъат қилдим, – ўқийдиганлар хали бор, бизнинг қитобларни сотиб оладиганлар йўқ эмас.

Шу пайт, таъбир жоиз бўлса, кадрдоним андак энгашиб, поябзалимни синчиклаб кўздан кечира бошлади.

– Яхши этикдўз ошнанг борга ўхшайди-я?

Худога шукур, ўйладим ўзимча, хар калай, сухбатимиз бошка мавзуга кўчди-ку. Ўзинг хакингдаги аччик хакикатни эшитишдан огиррок нима бор бу оламда?

– Ажойиб уста! – бажонидил жавоб килдим мен. – Кўли гул уста. Шунаканги яхши, шунаканги пишик-пухта тикадики, тиккани ҳеч тўзмайди-да!

– Яша! – хитоб килди бу аблах. – Гаров ўйнайманки, у сендан камрок пул топади.

– Эхтимол.

– Нима, сенингча бу ўтакетган мантиксизлик эмасми?

– Билмадим, – жавоб килдим мен. – Тўгрисини айтсам, мен бу хусусда ўйлаб кўрмаган эканман.

– Мени тўгри тушун, – баттар авж килди Скясси, – сен ёзган ҳамма нарсалар менга мутлако ёкмайди демокчи эмасман, йўк, шахсан сенга ҳеч бир эътирозим йўк. Бирок сен ва сенга ўхшаган минглаб одамлар ўз умрларингизни ҳаётда ҳеч қачон бўлмаган тарихларни ёзиб ўтказасизлар. Бунинг устига, уларни ёругликка олиб чиқадиган ноширлар ҳам топила қолади. Сотиб оладиган одамлар ҳам топилади. Сизлар шу йўл билан даста-даста пул топасизлар. Газеталар улар хақида ёзишади. Мунаққидлар уларга сон-саноксиз тадқиқотларини багишлайди. Бу тадқиқотлар ҳам ўз навбатида нашр этилади-да, дўконларда муҳокама қилинади... Биринчи сатридан то охирига қадар бичиб-тўкилган уйдирма тарихлар! Ўйлайманки, хатто сенинг ўзингга ҳам буларнинг бари ўтакетган ақлсизлик бўлиб туюлса керак? Тагин бу атом бомбалари-ю, сунъий йўлдошлар асрида!.. Сенингча, бу масхаравозлик хали узок давом этадими?

– Билмадим. Балки сен ҳақдирсан, – дедим мен, юрагим мисли кўрилмаган даражада хувиллаб.

– Хўш, ўзинг айт, сизлар кимга кераксизлар? – тантана килди Скясси – Адабиёт, санъат – чиройли, баландпарвоз сўзлар! Аммо бизнинг давримизда санъат ҳам овқат, атир, шаробга ўхшаган оддийгина кундалик истеъмол махсулотларидан бошка нарса эмас. Бугунги кунда одамларни қандай санъат кизиктиряпти? Қандай шиддатли тўлқин устимизга бостириб келаётганини ўзинг кўрмаяпсанми?.. Енгил-елпи кўшиқлар, шеърчалар, шовкин-сурон, дод-вой, олди-кочди! Мана, шон-шухрат қаерда! Мана, акалли сени олиб қарайлик: ақлли нарсаларни ёзасан. Хатто зўр нарсалар дейиш мумкин. Бирок омад хақида гапириладиган бўлса, бу борада энг истеъдодсиз жаз кўшиқчиси сени бир чўқишда қочиради. Одамларга кўпол бўлса-да, айни лахзаларда бевосита хиссий қониқиш пайдо қиладиган нарсалар керак, дарров, бир лахзалик, тушундингми? Шундай нарсаларки, токи зигирча ҳам қуч сарфланмасин, ортиқча зўриқилмасин, мутлако бош қотирилмасин.

Мен гапинг тўгри деган маънода бош ирғаб турдим, холос. Эътироз билдиришга на қучим, на далилим бор эди. Бирок Скяссига бу ҳам кам эди.

– Бундан қирк йилча аввал санъаткор таникли шахс бўлиши мумкин эди. Бирок эндига келиб... Агар қандайдир эски-туски, алмисокдан қолган нарсаларгина ўзларини омон сақлаб қололмасалар. Масалан, дейлик, Хемингуей, Стравинский, Пикассо, боболаримиз билан бобоқалонларимизнинг яратганлари... Йўк-йўк, сиз аллақачон ютқазиб бўлгансиз... Сен абстракт санъат кўргазмасида бўлганмисан? Уни мунаққидлар қандай тушунтиришларини ўқиганмисан? Сафсата, учига чикқан сафсата! Амал-такал жон сақлаб қолган бир ховуч нодонлар, тагин ўзлари чаплаб ташлаган бўёқларини миллион,

хатто икки миллионга сотишни уддалашганларига хайрон коласан киши. Сўнги алахсираш бу, мен сенга айтсам, ўлим олдидаги жон талвасаси бу! Сиз санъаткорлар бир томонга караб кетяпсизлар, китобхон билан томошабин бўлса, бутунлай карама-карши томонга кетяпти. Бундан чикди, бир-бирингиздан тобора узоклашяпсизлар. Шундай кун келадики, ўрталарингиздаги масофа шу кадар олис бўладики... Сиз канчалик бакириб-чакириб аюханнос солманг, лекин биронта ит сизнинг овозингизни эшитмайди.

Айни шу топда гохо содир бўлиб турадиган воқеа рўй берди: ифлос кўча бўйлаб нимадир елиб ўтди. Нималиги ноаник – майин шабада эмас, чунки хавода ҳеч бир ўзгариш сезилмади, муаттар атир иси эмас, чунки атрофимизда ўша-ўша бензин ва яна алламбало ачимсик нарсалар хиди анкирди, ёкимли куй эмас, чунки машиналар шовкинидан бошка ҳеч нима эшитилмас эди. Нималиги номаълум – мукаддас туйгулар ва хотираларнинг жунбишга келишими, кандайдир изохлаб бўлмайдиган бир сир-синоат.

– Лекин барибир... – дедим мен.

– Нима “лекин барибир”? – Сяссининг юзида захарханда зухур бўлди.

– Лекин барибир биз кўлимиздан келганча ёзаётган тарихларни ҳеч ким ўқишни хохламай колганида, кўргазмалар буткул кимсасиз бўлиб хувиллаб колганида, чолгучилар ўз асарларини бўм-бўш ўриндиклар каторларига ижро этганларида ҳам... ана ўша тақдирда ҳам бизнинг ижодимиз... йўк, мен ўзим хақимда эмас, мен килган иш билан шугулланадиганлар хақида...

– Кани-кани, намунча бўшашмасанг! – истехзо билан китик патимга тегишда давом этди биродарим.

– Шуни билиб кўйки, сен айтаётган ўша тарих, расм, мусика, бошка ахмокона, тушунарсиз ва фойдасиз нарсалар хамиша инсонийликнинг энг олий ифодаси, асл умумбашарий кадрийатлар бўлиб колаверади.

– Кўй, мени кўрkitма! – хитоб килди Сясси.

Лекин мен, билмадим, нима учун, энди ўзимни тўхтата олмас эдим. Ич-ичимда тошаётган исён ташкарига йўл кидирар эди.

– Ха-ха! Майли, сен буни ахмоклик деб хисоблашинг мумкин, бироқ хақиқий санъат хамиша бизни молдан фарқлаб турувчи нарса бўлиб колаверади. Бу ерда фойдали ё фойдасиз эканлиги ахмиятли эмас. Эҳтимолки, буткул фойдасизлиги учун ҳам бизга жуда-жуда керакдир. Атом бомбаси, сунъий йўлдошлар, юлдузлар—аро ракеталардан ҳам минг карра керакрок! Айни шу ахмоклик буткул тугаб битган ўша каро кунда одамлар ибтидоий жамоа давридагидек аянчли бир махлуқка айланиб коладилар. Чунки чумолилар ини билан энг янги техниканинг хар кандай мўъжизаси ўртасидаги масофа чумолилар инини инсоний жамиятдан ажратиб турувчи масофага нисбатан минг карра кискарок!..

– Сен, масалан, ўн сатрлик алмойи-алжойи сюрреалистик шеърни назарда тутяпсанми?

– аччик кулиб сўради Сясси.

– Ха, хаттоки бир карашда мутлако ақлга сигмайдиган, хатто беш сатрлик шеърни ҳам назарда тутиб айтяпман бу гапни! Мухими – одам боласининг ёзиш иштиёкида, бу ишидан бирон натижа чикадим-йўкми – бу у кадар муҳим эмас. Эҳтимол мен адашаётгандирман, аммо факатгина шу йўлда нажот бор. Агарда...

Ана шунда Сясси огзи кулогига етгудек хурсанд бўлиб узок кулди. Кизик, бу кулгиси энди мутлако ёкимсиз эмасди. Мен таажжубдан донг котиб колдим.

У елкамга каттик кокиб кўйди:

– Ана энди ўзингга келдинг, тентаквой.

– Тушунмадим, нима демокчисан? – ажабланиб сўрадим мен.

– Хеч нима, хеч нима, – жавоб килди Сясси ва озгин-котма юзи кандайдир ички бир ёругликдан нурланиб кетди. – Карасам, хамма нарсадан хафсаланг пир бўлиб бўшашибгина келяпсан. Гўё хеч нимага ихлосинг колмагандек. Шунинг учун сени каттикрок бир силкитиб кўргим келди-да.

Хак-рост. Нима бўлганда хам, мен ўзимни бутунлай бошка одам деб хис килмокда эдим: бир кадар эмин-еркин, ўзига ишончи мустахам... Мен тамаки тутатгунимча Сясси рухдек дафъатан кўздан йўколди.

Рус тилидан ОТАУЛИ таржимаси

«Шарк юлдузи» журналининг 4-сонидан олинди.